

UOT: 338.23, 338.43

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏRZAQ VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI SIYASƏTİNİN MAFAP METODOLOGİYASI İLƏ MONİTORİNQİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Pərviz Fuad oğlu Əliyev

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin dissertantı

e-mail: parviz.aliyev@atm.gov.az

Xülasə

Məqalə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən işlənilib hazırlanmış MAFAP (The Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies) metodologiyasının əsas indikatoru olan Nominal Mühafizə Əmsalının (Nominal Rate of Protection, NRP) hesablanması və ticarət siyasətinin qiymətləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən əldə edilmiş nəticələrin şərhini, habelə ölkə üzrə NRP göstəricisinin digər ölkələrin analoji göstəricisi ilə müqayisəsini əhatə edir. NRP daxili bazarın, ticarət siyasətinin və ümumilikdə bazar fəaliyyətinin dəyər zənciri iştirakçıları tərəfindən qəbul olunan qiymətlərə təsiri dərəcəsidir. Bu göstəricinin hesablanması referent və yerli qiymətlərin dəyər zəncirinin müxtəlif nöqtələrində müqayisəsi və qiymət fərqlərinin qiymətləndirilməsi əsasında aparılır. Qeyd edək ki, daxili qiymətlərlə referent qiymətlər arasındakı fərq daxili ticarətin, bazar siyasətinin və ümumilikdə bazar fəaliyyətinin qiymətlərə göstərdiyi təsiri kəmiyyətcə qiymətləndirməyə imkan verir.

Məqalədə NRP əmsalının hesablanması üçün iki məhsul seçilmişdir: buğda və pomidor.

Aparılmış təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, həm buğda, həm də pomidor bazarında yerli istehsalçılarla idxal-ixrac bazarları arasında əlaqələr ümumilikdə zəif inkişaf etmişdir. Bu baxımdan, buğda idxalının azaldılması və ölkə əhəlisinin pomidorla effektiv şəkildə təminatına nail olunması üçün kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə daxili bazarın keyfiyyətli inteqrasiyasına ehtiyac vardır.

Açar sözlər: NRP, referent qiymət, daxili qiymət, MAFAP, qiymət fərqi, buğda, pomidor.

Giriş

Ölkənin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə beynəlxalq ticarətdə iştirakı bu fəaliyyətin tənzimlənməsi baxımından bir sıra siyasət alətlərindən istifadəni ehtiva edir. Bu fəaliyyətin səmərəli təşkili, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin gücləndirilməsi, daxili bazarın effektiv qorunması, məşğulluğun təmin edilməsi, habelə xarici ticarətin iştirakçıları ilə sabit iqtisadi əlaqələrin qurulması məqsədlərinə nail olmaq üçün ticarət əlaqələrinin və ticarət fəaliyyətinin mütəmadi olaraq monitorinqi və qiymətləndirilməsi tələb olunur.

Beynəlxalq təcrübədə ölkənin xarici ticarət siyasətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodlarından istifadə olunur. Bunlar arasında beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənib hazırlanmış və geniş spektrdə göstəricilərin qiymətləndirilməsini əhatə edən OECD və MAFAP metodologiyaları xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır. Hər iki metodologiya özünəməxsus indikatorlar dəstinə malikdir və bu indikatorların hesablanması üçün ayrı-ayrı məhsullar və məhsul qrupları üzrə istehsal və idxal-ixrac həcmi, qiymətlər, gömrük tənzimləmə alətləri, birbaşa və dolaylı subsidiyalar və digər statistik məlumatlardan istifadə edilir¹.

Məqalə ərzaq və kənd təsərrüfatı sahəsində dövlət tənzimləməsi siyasətinin MAFAP metodologiyası əsasında qiymətləndirilməsini və bu metodologiyanın əsas indikatoru olan Nominal Mühafizə Əmsalının (*Nominal Rate of Protection, NRP*) hesablanması, həmçinin ticarət siyasətinin qiymətləndirilməsi nöqtəyi-nəzərindən əldə edilmiş nəticələrin şərhini, habelə ölkə üzrə NRP göstəricisinin digər ölkələrin analoji göstəricisi ilə müqayisəsini əhatə edir.

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı sahəsində dövlətin tənzimləyici təsirlərinin qiymətləndirilməsi məsələsi hazırkı dövr üçün ölkənin strateji inkişafının perspektiv istiqamətlərini və prioritetlərini müəyyən edən əsas sənəd kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 06 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsinin² “Aqrar siyasətin nəticələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sisteminin qurulması” və “Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi” prioritetləri çərçivəsində SYX-də bazar şərtlərinin əlverişsiz olduğu hallar üzrə intervensiya tədbirləri və kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə daxili bazarın ədalətsiz ticarət hallarından qorunması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi baxımından nəzərdən keçirilir.

Qeyd edək ki, hazırkı dövrdə sözügedən SYX-nin müvafiq tədbirlərinin icrası ilə əlaqədar ölkə üzrə daxili bazarı idxalın arzuolunmaz və əlverişsiz təsirlərindən qorunması məqsədilə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi sistemi təkmilləşdirilir, habelə kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxala mövsümi tarif kvotalarının operativ şəkildə tətbiqi və tarif eskalasiyası siyasəti ilə bağlı aydın kriteriyalara malik prosedurların tətbiqi imkanları araşdırılmaqdadır.

Bütün bu tənzimləyici təsirlərin, başqa sözlə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə xarici ticarət fəaliyyəti üzrə dövlət intervensiyalarının genişləndiyi müasir dövrdə belə təsirlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi məsələsi kifayət qədər aktuallaşmışdır. Beynəlxalq miqyasda belə təsirlərin və ya siyasət tədbirlərinin qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodologiyaları mövcuddur. Bunlar arasında İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (*The Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD*) tərəfindən işlənib hazırlanmış metodologiyasının³ və BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (*Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO*) MAFAP metodologiyasının⁴ adını qeyd etmək olar.

Məqalə xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi aləti kimi ayrı-ayrı məhsullar üzrə NRP göstəricisinin qiymətləndirilməsini əhatə etdiyi üçün, bu göstəricinin MAFAP metodologiyasının mərkəzi indikatoru olması baxımından əsas diqqət FAO-nun müəllifi

¹ Angelucci, Federica & Balié, Jean & Gourichon, Helene & Mas Aparisi, Alban. (2014). Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies in Africa. MAFAP Synthesis Report 2013. 10.13140/RG.2.1.2948.7764.

² <https://president.az/articles/22110>

³ <https://www.oecd.org/fossil-fuels/methodology>

⁴ <http://www.fao.org/in-action/mafap/home/en/>

olduğu metodologiya üzərində cəmləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, o da qeyd edilməlidir ki, həm OECD, həm də, MAFAP metodologiyası xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin, mahiyyət etibarı ilə, analoji yanaşmalarından, daha doğrusu, ölkədaxili və xarici bazar qiymətlərinin müqayisəsindən istifadə etdiyinə görə, hansı metodologiyadan istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, nəticələr hər zaman oxşar olur.

MAFAP metodologiyası kənd təsərrüfatı siyasətinin və bazar göstəricilərinin müxtəlif əmtəələrə təsirini ölçməyə imkan verən indikatorların hesablanması əhatə edir. Bu metodologiyanın əsasında referent qiymətin yerli istehsalçı qiyməti ilə müqayisəsi durur. Qeyd edək ki, referent qiymət daxili siyasət və daxili bazar göstəricilərinin təsirinə məruz qalmayan qiymətdir.

MAFAP təhlili vahid qiymət qanununa⁵ əsaslanır. İqtisadi nəzəriyyəyə əsasən, xalis rəqabətli bazarda hər bir məhsul üçün yalnız bir qiymət mövcud olur. Ancaq bu qanun yalnız məhsullar homogen olduqda, informasiya düzgün və pulsuz çatdırıldıqda, həmçinin tranzaksiya (alqı-satqı əqdlərinin bağlanması) xərcləri sıfıra bərabər olduqda özünü doğruldur. Buna görə də, bu təhlilin daxili bazarda keyfiyyət baxımından ya mükəmməl şəkildə homogen olan, ya da bir-birinin mükəmməl əvəzedicisi olan məhsullar üzrə aparılması daha məqsədəuyğundur. Referent qiymətlə daxili qiymətin müqayisəsi bizə dəyər zəncirinin müxtəlif oyunçularına dəstək (stimul) verildiyi, yaxud onların vergilərə (maneələrə) məruz qoyulduğu situasiyaları fərqləndirməyə imkan verir.

Referent və yerli qiymətlər dəyər zəncirinin iki fərqli nöqtəsində müqayisə olunur – **ferma qapısında** və yerli məhsulların identik məhsullarla dünya bazar qiymətləri ilə rəqabət apardığı **rəqabət nöqtəsində**. Bunu idxal olunmuş məhsul timsalında nəzərdən keçirək. Bu zaman idxal olunan məhsul limana bençmark qiymətində (adətən giriş limanında CIF qiyməti) daxil olur. Yerli bazarda isə biz bu məhsulun qiymətini rəqabət nöqtəsində (adətən topdansatış qiyməti) və ferma qapısında müşahidə edə bilərik. Bizim əlimizdə həmçinin müşahidə olunan çıxış xərcləri (məhsulun bazara gətirilməsi ilə bağlı bütün xərclər) haqqında da məlumat vardır. Buraya bilavasitə həm sərhədlə rəqabət nöqtəsi, həm də, ferma qapısı ilə rəqabət nöqtəsi arasındakı marketing xərcləri daxildir.

Bençmark qiymətinin (*benchmark price*) müşahidə olunan yerli qiymətlə müqayisə oluna bilməsi üçün onun üzərinə sərhəd və rəqabət nöqtəsi arasındakı çıxış xərcləri əlavə olunur və nəticədə rəqabət nöqtəsində müşahidə olunan referent qiymət əldə edilir. Bu qiymət özünə idxalçının məhsulu bazara gətirmək üçün çəkməli olduğu bütün xərcləri daxil edir, nəticədə məhsulun qiyməti yüksəlir. Rəqabət nöqtəsində referent qiymətin daha sonra ferma qapısında müşahidə olunan yerli qiymətlə müqayisə oluna bilməsi üçün ondan ferma qapısı ilə rəqabət nöqtəsi arasındakı çıxış xərcləri çıxılır və nəticədə ferma qapısında müşahidə olunan referent qiymət əldə edilir. Bu qiymət özünə fermerlərin və ya başqa oyunçuların məhsulu fermadan topdan şəkildə satılması üçün çəkdikləri bütün xərcləri daxil edir.

İxrac olunan məhsullara yanaşma bir qədər fərqlidir. Bu halda sərhədin özü rəqabət nöqtəsi hesab olunur və bençmark qiyməti kimi FOB qiymətindən istifadə olunur. Daha sonra rəqabət nöqtəsində müşahidə olunan və korreksiya edilmiş referent qiymətlər FOB qiymətindən sərhədlə rəqabət nöqtəsi arasındakı çıxış xərclərinin çıxılması yolu ilə əldə edilir.

Növbəti mərhələdə yuxarıda təsvir edilən addımlar məzənnədə uyğunsuzluqların, beynəlxalq bazarda qeyri-rəqabətçil qiymətdəyişmənin və dəyər zənciri boyu qeyri-effektiv fəaliyyətlərin⁶

⁵ Kenneth Rogoff, Kenneth Froot, Michael Kim, “The Law of One Price Over 700 Years”, November 1, 2001

⁶ Buraya dövlət vergiləri və rüsumları (xidmətlərə görə rüsumlar istisna olmaqla), yüksək nəqliyyat və emal xərcləri və müxtəlif bazar oyunçuları tərəfindən əldə edilən yüksək mənfəət marjası daxil ola bilər.

təsirlərinin aradan qaldırılması yolu ilə mümkün olduğu qədər korreksiya edilmiş bənçmark qiymətləri və çıxış xərclərindən istifadə edilərək təkrar həyata keçirilir.

Məhsul üzrə müşahidə olunan və korreksiya edilmiş referent qiymətlər hesablandıqdan sonra topdan və ferma qapısında müşahidə olunan və korreksiya edilmiş **qiymət fərqlərinin** (*price gaps*) əldə edilməsi üçün onlar dəyər zəncirinin hər kimi nöqtəsində daxili qiymətdən çıxılır. Müşahidə olunan qiymət fərqləri daxili bazarda məhsulun qiymətinə birbaşa təsir göstərən ticarət siyasəti tədbirlərini (misal üçün, subsidiya və tariflər) və faktiki bazar fəaliyyətini⁷ (*market performance*) ifadə edir. Korreksiya edilmiş qiymət fərqləri isə daxili qiymətlərə təsir göstərən dövlət siyasəti tədbirlərinə əlavə olaraq bazar fəaliyyəti nəticəsində yaranan təhriflərin təsirlərini də əhatə edir⁸.

Müşahidə olunan daxili qiymət referent qiymətdən yüksək olduqda müsbət qiymət fərqi (*positive price gap*) yaranır və bu, ümumi siyasət mühitinin və bazar fəaliyyətinin istehsalçılara və ya topdan ticarətçilərə stimullar (dəstəklər) verdiyini ifadə edir. İdxal olunan məhsullar üçün bu, tariflərin və ya sərhədlə rəqabət nöqtəsi arasındakı yüksək çıxış xərcləri kimi təhriflər səbəbindən yarana bilər. Digər tərəfdən, əgər referent qiymət daxili qiymətdən yüksəkdirsə, nəticədə mənfi qiymət fərqi (*negative price gap*) yaranır ki, bu da siyasət mühiti və bazar fəaliyyətinin istehsalçılar və ya topdan ticarətçilər üçün maneələr (vergilər) yaratdığı halı ifadə edir. İdxal olunan məhsullar üçün belə situasiya daxili qiyməti aşağı səviyyədə saxlamaq məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən subsidiyalaşmış satışlar səbəbindən yarana bilər.

Ümumiyyətlə, qiymət fərqi istehsalçıların və topdan ticarətçilərin üzləşdiyi bazar stimullarının (və ya maneələrinin) mütləq ölçüsünü əks etdirir. Buna görə də topdan və ferma qapısındakı qiymət fərqləri müvafiq referent qiymətlərinə bölünərək **Nominal Mühafizə Əmsalı** (*Nominal Rate of Protection, NRP*) adlandırılan nisbət formasında göstərilir, bu isə ayrı-ayrı qiymətlərin həm məhsullar, həm də ölkələr arasında müqayisəliliyini təmin edir. Qeyd edək ki, NRP daxili bazarın, ticarət siyasətinin və ümumilikdə bazar fəaliyyətinin dəyər zənciri iştirakçıları tərəfindən qəbul olunan qiymətlərə təsiri dərəcəsidir. O, dəyər zəncirinin eyni nöqtəsində qiymətlər arasındakı fərqi referent qiymətə bölünməsi yolu ilə hesablanır. Ferma qapısında (NRP_{ofg}) və topdansatış bazarında (NRP_{owl}) NRP göstəricisi aşağıdakı düsturlarla hesablanır:

$$NRP_{owl} = \frac{PG_{owl}}{RP_{owl}} \quad (1)$$

$$NRP_{ofg} = \frac{PG_{ofg}}{RP_{ofg}} \quad (2)$$

burada,

PG_{ofg} - ferma qapısında müşahidə olunan qiymət fərqi;

RP_{ofg} - ferma qapısında müşahidə olunan referent qiymət;

PG_{owl} - topdansatış bazarında müşahidə olunan qiymət fərqi;

RP_{owl} - topdansatış bazarında müşahidə olunan referent qiymətdir.

⁷ Daxili və beynəlxalq bazarlar arasında qiymət arbitrajına mane olan amillərdir, məsələn, bazar institutlarının olmaması, informasiya çatışmazlığı və inkişaf etməmiş fiziki infrastruktur.

⁸ Anderson, K. & Masters, W.A., eds. 2009. Distortions to agricultural incentives in Africa. World Bank, Washington DC.

Bir çox ədəbiyyatda NRP göstəricisinin düsturu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi verilir:

$$NRP = \frac{P_d - P_r}{P_r} \times 100 \quad (3)$$

burada,

P_d – ferma qapısındaki qiymət;

P_r – referent qiymətdir (idxal məhsulları üçün CIF, ixrac məhsulları üçün FOB qiyməti).

Əgər nisbətlər hesablanarkən təhlil olunan məhsullar üzrə dövlət xərcləri (*büdcə və digər transferlər (Budgetary and Other Transfers, BOT)*) ferma qapısında qiymət fərqi əlavə olunarsa, **Nominal Yardım Dərəcəsi, NRA** (*Nominal Rate of Assistance, NRA*) göstəricisi alınır. Bu indikator siyasət, bazar fəaliyyəti və dövlət xərcləri ilə əlaqədar stimulları (və ya maneələri) ifadə edir.

$$NRA = \frac{PG_{fg} + PE_{csp}}{PG_{fg}} \quad (4)$$

burada,

PG_{afg} – ferma qapısında qiymət fərqi;

PE_{csp} – hər tona görə pul formasında dövlət tərəfindən ödənilən subsidiyalardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, NRP göstəricisini daha real şəkildə şərh edə bilmək üçün təhlil olunan konkret məhsullar üzrə dəyər zənciri təhlili aparılmalı və həyata keçirilən konkret siyasət tədbirləri müfəssəl şəkildə qiymətləndirilməlidir. Belə ki, ölkədə həyata keçirilən hər bir siyasət tədbiri daxili qiymətlərə müəyyən təsir göstərir. Məsələn, idxal tarifləri daxili qiymətləri bencmark qiymətləri ilə müqayisədə yüksəldir, ixrac vergisi isə, əksinə, aşağı salır. Heç bir siyasətin həyata keçirilmədiyi bir ölkədə isə daxili qiymətlər heç bir təhrifə uğramır, daxili və xarici bazarlar tam inteqrasiyalı şəkildə fəaliyyət göstərir və nəticə etibarlı ilə, qiymət fərqləri və NRP indikatoru sifirə bərabər olur. Ancaq bu situasiya çox nadir hallarda yaranır, çünki hər hansı bir müdaxilə tədbirinin həyata keçirilməsi, reallıqda hətta məhsullara təsir göstərən bir neçə siyasət tədbiri eyni vaxtda qüvvədə olur.

Qiymət fərqi müsbət olduqda (daxili qiymətlərin referent qiymətlərdən yüksək olduğu hal) bu, daxili ticarət, bazar siyasəti və ümumilikdə bazar fəaliyyəti (*market performance*) nəticəsində fermerlərə (ferma qapısında hesablanmışsa) və ya ticarətçilərə (əgər rəqabət nöqtəsində hesablanmışsa) verilən stimulun (*incentives*) kəmiyyətə ifadəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Qiymət fərqi mənfi olduqda, yuxarıda deyilənlərin əksi müşahidə olunur, bu zaman qiymət fərqləri maneə törədiciləri (*disincentives*) kimi çıxış edirlər⁹.

NRP əmsalının hesablanması aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır:

Birinci mərhələ bencmark¹⁰ qiymətlərinin hesablanmasıdır. Bunun üçün seçilmiş məhsullar üzrə idxal/ixrac qiymətləri yerli valyutaya gətirilir.

⁹ Barreiro-Hurle, J. 2012a. Analysis of incentives and disincentives for maize in the United Republic of Tanzania. Technical notes series, MAFAP, FAO, Rome.

¹⁰ Yerli valyutada idxal/ixrac qiymətləri

İkinci mərhələdə idxal məhsulları (*net imported*) üçün beşmark qiymətlərinin üzərinə sərhəddən rəqabət nöqtəsinə qədərki xərclər¹¹ əlavə olunur, ixrac məhsulları (*net exported*) üçün isə bu xərclər beşmark qiymətindən çıxılır və nəticədə rəqabət nöqtəsində referent qiymətlər (*reference price at point of competition*) əldə edilir (cədvəl 2). Qeyd edək ki, rəqabət nöqtəsi olaraq topdan ticarət bazarı, sərhəddən rəqabət nöqtəsinə qədərki xərclər olaraq bütün məhsullar üçün 20 AZN/ton götürülmüşdür.

Üçüncü mərhələ rəqabət nöqtəsindəki daxili qiymətlərdən (*domestic price at point of competition*) referent qiymətlər çıxılaraq rəqabət nöqtəsindəki qiymət fərqi (*price gap at point of competition*) hesablanması mərhələsidir.

Dördüncü mərhələ rəqabət nöqtəsində Nominal Mühafizə Əmsalının (*Nominal Rate of Protection at point of competition*) hesablanmasını əhatə edir. Daha sonra ferma qapısında Nominal Mühafizə Əmsalı (*Nominal Rate of Protection at farm gate*) göstəricisi hesablanır. Bunun üçün əvvəlcə rəqabət nöqtəsindən ferma qapısına qədərki xərclər rəqabət nöqtəsindəki referent qiymətdən çıxılaraq ferma qapısında referent qiymət (*reference price at farm gate*) alınır. Daha sonra ferma qapısındakı qiymətdən ferma qapısındakı referent qiymət çıxılaraq ferma qapısında qiymət fərqi (*price gap at farm gate*) hesablanır.

Nəhayət, ferma qapısındakı qiymət fərqi fermer qapısındakı referent qiymətə nisbətindən ferma qapısında Nominal Mühafizə Əmsalı (*Nominal Rate of Protection at farm gate*) hesablanır.

Məqalədə Nominal Mühafizə Əmsalının hesablanması üçün iki məhsul seçilmişdir. Bunlardan birincisi, Azərbaycanın xalis idxalçı kimi çıxış etdiyi buğda, ikincisi isə ölkənin xalis ixracatçısı olduğu pomidordur. Qeyd edək ki, NRP əmsalı hesablanarkən məhsul növü konkret olaraq qeyd edilməlidir. Bu baxımdan, buğda olaraq, HS kodlaşmasının¹² 100199 nömrəsinə uyğun gələn “**Yumşaq buğda və meslin, digərləri**” və 070200 koduna uyğun gələn “**Tomat, təzə və ya soyudulmuş**” məhsul nomenklaturu seçilmişdir. Həmçinin qeyd edilməlidir ki, Azərbaycandan ixrac olunan pomidor məhsulu, əsas etibarilə istixanalarda yetişdirildiyindən, istehsalçı, habelə rəqabət nöqtəsindəki qiymətlər kimi Zirə, Bakı və Şəmkir pomidorlarının qiymətləri götürülmüşdür.

Buğda üzrə NRP əmsalının hesablanması. Azərbaycan buğdanın xalis idxalçısıdır və bu məhsul üzrə ticarət intensivliyi yüksəkdir. İdxal olunan buğda ilə ölkədə istehsal olunan buğdanın keyfiyyətində müəyyən fərqlər var. Belə ki, əsas etibarilə Rusiya Federasiyasından idxal olunan yumşaq buğda qlüten (elastik zülal) tərkibinə görə yerli buğdanı üstələyir. Bu baxımdan, idxal olunan yumşaq buğda üçün 5%-lik keyfiyyət əmsalı müəyyənləşdirilmişdir. Hazırda idxal olunan yumşaq buğda üçün idxal gömrük rüsumu tətbiq edilmir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən buğdanın idxalı və satışı 2017-ci il yanvarın 1-dən 4 il müddətinə ƏDV-dən azaddır¹³.

MAFAP metodologiyasına əsasən məhsul üzrə əvvəlcə rəqabət nöqtəsində (topdan bazarda), daha sonra ferma qapısında NRP əmsalı hesablanır. Ölkədə buğdanın satışı əsas etibarilə ferma qapısında həyata keçirildiyindən NRP əmsalı yalnız bu nöqtədə qiymətləndirilmişdir və buğdanın sahədən və ya topdan satış qiymətləri kimi, Azərbaycanın ən böyük buğda əkini sahəsinə (2019-cu il üzrə 54,9 min hektar) malik olan Cəlilabad rayonunun satış qiymətləri götürülmüşdür.

¹¹ Buraya liman xidmət xərcləri (terminal handling costs, THC), nəqliyyat xərcləri, boşaltma və s. xərclər aiddir.

¹² <https://www.trademap.org/Index.aspx>

¹³ <http://e-qanun.az/framework/46948>

Cədvəl 1. İdxal olunan buğda üçün ferma qapısında NRP əmsalının hesablanması sadələşdirilmiş sxemi

Göstəricinin adı	Şərti işarə	Düstur	Ölçü vahidi	Nəticə	
				2018	2019
Xarici valyutada beçmark qiyməti	BQ _{xv}	data	\$/ton	188.9	213.2
Məzənnə	M	data	AZN/\$	1.7	1.7
Yerli valyutada beçmark qiyməti	BQ _{yv}	BQ _{xv} * M	AZN/ton	321.1	362.4
Keyfiyyət əmsalı	KƏ	data	nisbət	1.05 ¹⁴	1.05
İdxal məhsulunun eyni keyfiyyətə gətirilməsi	Bq _{yvk}	Bq _{yv} /KƏ	AZN/ton	305.8	345.2
Sərhəddən ferma qapısına qədər çıxış xərcləri	ÇX _{fq}	data	AZN/ton	20.0	20.0
Ferma qapısında referent qiymət	RQ _{fq}	Bq _{yvk} + ÇX _{fq}	AZN/ton	325.8	365.2
Ferma qapısında daxili qiymət	DQ _{fq}	data	AZN/ton	291.6	385.0
Ferma qapısında qiymət fərqi	QF _{fq}	DQ _{fq} - RQ _{fq}	AZN/ton	-34.2	19.8
Ferma Qapısında Nominal Mühafizə Əmsalı	NRP_{fq}	QF_{fq}/RQ_{fq}	faiz	-10.5	5.4

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi, www.aqrarbazar.az

Cədvəldən göründüyü kimi, 2018-ci ildə Nominal Mühafizə Əmsalı 10.5% təşkil etmişdir. Başqa şəkildə ifadə etsək, 2018-ci il üçün yerli buğdanın qiyməti idxal olunan buğdadan 10.5% aşağı olmuşdur. Buğdanın idxalına heç bir gömrük tarifi tətbiq edilmədiyindən bazar qiymətləri azad bazar şəraitinə uyğun olaraq tələb və təklifin təsiri altında formalaşmalıdır. Azərbaycanda buğdanın məhsuldarlığının dünya ölkələri ilə müqayisədə aşağı olması fonunda daxili bazarda buğdanın istehsalçı qiymətinin dünya qiymətləri ilə müqayisədə aşağı olmasının səbəbi isə çox yəqin ki, daxili bazarda buğda istehsalı üçün tələb olunan istehsal resurslarının (toxum, gübrə, pestisid, su, aqrotexnika və s.) yüksək dərəcədə subsidiyalaşması ilə əlaqədardır.

Ümumiyyətlə, daxili qiymətlər tələb və təklifin, daxili ticarətin, bazar siyasətinin və bazar fəaliyyətinin təsiri altında formalaşan qiymətlərdir. Referent qiymətlər isə daxili ticarət və bazar siyasətinin təsirinə məruz qalmayan qiymətlərdir. Bu baxımdan, daxili qiymətlərlə referent qiymətlər arasındakı fərq daxili ticarətin, bazar siyasətinin və ümumilikdə bazar fəaliyyətinin qiymətlərə göstərdiyi təsirini kəmiyyətcə qiymətləndirməyə imkan verir.

Buğdanın yerli istehsal qiyməti aşağı olsa da yüksək qiymətə buğda idxalının hansı səbəbdən həyata keçirilməsinə gəldikdə isə bununla bağlı aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Yerli buğdanın keyfiyyətinin standartlara cavab verməməsi;
- İstehsal həcmının daxili tələbatı ödəmək baxımından kifayət etməməsi;
- Daxili bazarla dünya bazarı arasında əlaqələrin zəifliyi, burada bazar boşluğunun (*market gap*) formalaşması;
- Buğda idxalı ilə bağlı qeyri-iqtisadi amillər.

¹⁴ Ekspert qiymətləndirilməsi əsasında hesablanmışdır.

2019-cu ildə isə, əksinə, yerli buğdanın qiyməti idxal olunan buğdanın qiymətindən 5.4% çox olmuşdur. Bunun əsas səbəbi kimi, buğda üzrə dünya bazar qiymətlərinin yüksəlməsi ilə bağlı proqnozlar olmuşdur¹⁵.

Beləliklə, buğda üzrə hesablanmış Nominal Mühafizə Əmsalına görə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkə daxilində buğdanın qiyməti dünya buğda qiymətlərindən bilavasitə asılıdır və yerli istehsalçılarla bazar arasında vasitəçilərin (tədarükçülərin) fəaliyyəti ilə bağlı əlaqələr zəifdir.

Pomidor üzrə NRP əmsalının hesablanması. Azərbaycan pomidorun xalis ixracatçısıdır və bu məhsul üzrə ticarət intensivliyi yüksəkdir. İxrac olunan məhsulla daxili bazarda istehlak olunan məhsulun keyfiyyəti identikdir. Təhlilin aparıldığı dövr üçün ölkəyə idxal edilən pomidorun hər kiloqramına 0.8 ABŞ dolları məbləğində idxal gömrük rüsumu tətbiq olunsada, ölkədən ixrac olunan pomidora heç bir ixrac vergisi tətbiq olunmur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) tərəfindən özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə dövrüyyələr 2014-cü il yanvarın 1-dən 10 il müddətinə ƏDV-nin ödənilməsindən azaddırlar.

Cədvəl 2. İxrac olunan pomidor üçün rəqabət nöqtəsində NRP əmsalının hesablanmasının sadələşdirilmiş sxemi

Göstəricinin adı	Şərti işarə	Düstur	Ölçü vahidi	Nəticə	
				2018	2019
Xarici valyutada beçmark qiyməti	BQxv	data	\$/ton	1034.9	1090.7
Məzənnə	M	data	AZN/\$	1.7	1.7
Yerli valyutada beçmark qiyməti	BQyv	BQxv * M	AZN/ton	1759.4	1854.2
Sərhəddən rəqabət nöqtəsinə qədər çıxış xərcləri	ÇXrn	data	AZN/ton	20.0	20.0
Rəqabət nöqtəsində referent qiymət	RQrn	Bqyv - ÇXrn	AZN/ton	1739.4	1834.2
Rəqabət nöqtəsində daxili qiymət	DQrn	data	AZN/ton	2209.0	2489.0
Rəqabət nöqtəsində qiymət fərqi	QFrn	DQrn - RQrn	AZN/ton	469.6	654.8
Rəqabət Nöqtəsində Nominal Mühafizə Əmsalı	NRPrn	QFrn/RQrn	faiz	27.0	35.7

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi, www.aqrarbazar.az

Cədvəldə 2018-ci il üçün Nominal Mühafizə Əmsalının 27.0% olduğu görünür. Bu, pomidorun daxili topdan bazardakı qiymətinin ixrac qiymətindən 27% yuxarı olduğunu ifadə edir. Eyni mənzərə 2019-cu ildə də müşahidə olunur. Belə ki, 2019-cu ildə pomidorun rəqabət nöqtəsindəki qiyməti onun ixrac qiymətindən 35.7% artıq olmuşdur.

Ölkədə pomidorun ixracı üzrə heç bir gömrük tarif tənzimləməsi aparılmadığından pomidorun yerli və ixrac qiyməti azad bazar şəraitində tələb-təklifin təsiri altında formalaşmalıdır. Pomidorun

¹⁵ <http://aqrarbazar.az>

daxili bazarda daha baha qiymətə reallaşdırıla bildiyi halda niyə ixrac olunmasının səbəbi aşağıdakılarla izah oluna bilər:

- İstixana pomidoru istehsalçılarının əsasən ixracyönümlü fəaliyyət siyasəti yürütmələri, daha doğrusu, əsas etibarilə ixrac üzrə ixtisaslaşmaları;
- Topdansatış bazarlarının müəyyən mənada inhisarçı mövqeyi;
- İdxal-ixrac həcmələri və dəyərləri ilə bağlı təhriflər;
- İxrac təşviqi.

İndi isə pomidorun ferma qapısındakı NRP əmsalının hesablanmasına baxaq (*Cədvəl 3*).

Cədvəl 3. İxrac olunan pomidor üçün ferma qapısında NRP əmsalının hesablanmasının sadələşdirilmiş sxemi

Göstəricinin adı	Şərti işarə	Düstur	Ölçü vahidi	Nəticə	
				2018	2019
Rəqabət nöqtəsində referent qiymət	RQrn	Bqyv + ÇXrn	AZN/ton	1739.4	1834.2
Rəqabət nöqtəsindən ferma qapısına qədər çıxış xərcləri	FRçx	data	AZN/ton	50.0 ¹⁶	50.0
Ferma qapısında referent qiymət	RQfq	RQrn - FQçx	AZN/ton	1689.4	1784.2
Ferma qapısında daxili qiymət	DQfq	data	AZN/ton	1487.0	1774.0
Ferma qapısında qiymət fərqi	QFfq	DQfq - RQfq	AZN/ton	-202.4	-10.2
Ferma qapısında Nominal Mühafizə Əmsalı	NRPfq	QFfq/RQfq	faiz	-12.0	-0.6

Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi, www.aqrarbazar.az

Ferma qapısında vəziyyət tam fərqlidir. Belə ki, pomidorun sahədən (bu halda istixanadan) satış qiyməti onun ixrac qiymətindən 2018-ci ildə 12%, 2019-cu ildə isə 0.6% aşağı olmuşdur. Qeyd edək ki, pomidorun topdan bazardan ferma qapısına qədərki çıxış xərcləri şərti olaraq 50 manata bərabər götürülmüşdür. Qiymətlərdən görünür ki, pomidorun xaricə ixrac edilməsi fermerlər üçün müəyyən qazanc imkanı yaratdığı üçün, onlar əsas etibarilə ixrac üzrə ixtisaslaşırlar.

Yekun olaraq, pomidorun rəqabət nöqtəsindəki və ferma qapısındakı Nominal Mühafizə Əmsallarına əsasən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu bazar bir tərəfdən ixracyönümlü bazardır, digər tərəfdən isə topdan bazarda pomidorun qiyməti ixrac qiymətindən yüksək olsa da, məhsul yerli bazara kifayət həcmdə daxil olmur. Bu isə buğda bazarında olduğu kimi, pomidor bazarında da özünəməxsus bazar boşluğunun (*market gap*) mövcud olmasından xəbər verir. Qeyd edək ki, burada bazar boşluğu əsasən vasitəçilərin fəaliyyəti nəticəsində formalaşmışdır.

¹⁶ Ekspert qiymətləndirməsi əsasında hesablanmışdır.

Nəticə

Beləliklə, həm yumşaq buğda, həm də pomidor üzrə Nominal Mühafizə Əmsalının qiymətləndirilməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, hər iki bazarda yerli istehsalçılarla idxal-ixrac bazarları arasında əlaqələr zəif inkişaf etmişdir. Buğdanın daha aşağı qiymətə daxili bazardan tədarük edilə bildiyi halda, xaricdən daha yüksək qiymətə idxal edilməsi, pomidorun isə daxili bazarda daha yüksək qiymətə reallaşdırıla bilindiği halda, xaricə daha aşağı qiymətə ixrac olunması halları mövcuddur. Bu, bazarda əsasən qeyri-iqtisadi məsələlərlə bağlı formalaşmış özünəməxsus bazar boşluğunun mövcud olmasından xəbər verir. Buna baxmayaraq, həm buğda, həm də, pomidor üzrə bazar ümumən rəqabətli bazardır, qiymətlər daha çox tələb və təklifin təsiri altında formalaşır və NRP göstəricisinin hesablanması üzrə əldə edilən nəticələr reallığı adekvat olaraq əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. The Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies (MAFAP), <http://www.fao.org/in-action/mafap/home/en/>
2. Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/>
3. Dövlət Gömrük Komitəsi, <https://customs.gov.az/>
4. Kənd Təsərrüfatı Məhsullarının Qiymət Məlumat Bazası, www.aqrarbazar.az
5. Food and agriculture data, <http://www.fao.org/faostat>
6. <https://www.trademap.org>
7. <https://www.apk-inform.com/ru/news/1097916>
8. OECD's producer support estimate and related indicators of agricultural support, Concepts, Calculations, Interpretation and Use, The PSE Manual, Trade And Agriculture Directorate, OECD, March 2016.
9. Anderson, K. & Masters, W.A., eds. 2009. Distortions to agricultural incentives in Africa. World Bank, Washington DC.
10. Balie, J., Conforti, P., Morales, C., Bellu, L., Maetz, M., Tortora, P. & Komorowska, J. 2011a. Monitoring African Food and Agricultural Policies (MAFAP): project methodology concept paper. MAFAP Technical Notes Series, FAO, Rome.
11. <https://www.oecd.org/fossil-fuels/methodology>
12. <http://www.fao.org/in-action/mafap/home/en/>
13. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46948>
14. Angelucci, Federica & Balié, Jean & Gourichon, Helene & Mas Aparisi, Alban. (2014). Monitoring and Analysing Food and Agricultural Policies in Africa. MAFAP Synthesis Report 2013. 10.13140/RG.2.1.2948.7764.
15. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, <https://president.az/articles/22110>
16. Kenneth Rogoff, Kenneth Froot, Michael Kim, "The Law of One Price Over 700 Years", November 1, 2001.
17. Barreiro-Hurle, J. 2012a. Analysis of incentives and disincentives for maize in the United Republic of Tanzania. Technical notes series, MAFAP, FAO, Rome.

P.F. Aliyev

Ph.D. student of the Agro Researches Center

**The monitoring and evaluation of food and agricultural policies
in Azerbaijan Republic based on MAFAP methodology**

Summary

The article describes the calculation of the Nominal Protection Ratio (NRP), a key indicator of the MAFAP methodology developed by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), and the interpretation of the results obtained in terms of trade policy assessment NRP is the degree to which the domestic market, trade policy, and market activity in general affect the prices accepted by value chain participants. The calculation of this indicator is based on the comparison of reference and local prices at different points in the value chain and the assessment of price differences. It should be noted that the difference between domestic prices and reference prices allows us to quantify the impact of domestic trade, market policy and market activity on prices in general.

The NRP has been calculated for two agricultural products: wheat and tomatoes.

As a result of the study, it was found that, in general, relations between domestic producers and import/export markets are rather weak. From this point of view, in order to reduce wheat imports and increase the self-sufficiency with tomatoes, there is a need for effective integration between agricultural producers and the domestic agricultural market.

Keywords: *Nominal Rate of Protection, reference price, domestic price, MAFAP, price gap, wheat, tomato*

П.Ф. Алиев

Диссертант Центра аграрных исследований

**Мониторинг и оценка продовольственной и сельскохозяйственной политики в
Азербайджанской Республике на основе методологии MAFAP**

Резюме

В статье рассматривается расчет показателя номинальной степени защиты, в статье описывается расчет номинального коэффициента защиты (NRP), ключевого показателя методологии MAFAP, разработанной Продовольственной и сельскохозяйственной организацией Объединенных Наций (ФАО), и интерпретация полученных результатов с точки зрения оценки торговой политики. Охватывает. NRP - это степень, в которой внутренний рынок, торговая политика и рыночная активность в целом влияют на цены, принимаемые участниками цепочки создания стоимости. Расчет этого показателя основан на сравнении справочных и местных цен в различных точках цепочки

создания стоимости и оценке разницы в ценах. Следует отметить, что разница между внутренними ценами и справочными ценами позволяет нам количественно оценить влияние внутренней торговли, рыночной политики и рыночной активности на цены в целом.

В статье для расчета номинального коэффициента защиты были выбраны два продукта: пшеница и помидоры.

В результате анализа было обнаружено, что отношения между местными производителями и экспортно-импортными рынками как на рынках пшеницы, так и на рынках томатов в целом развиты слабо. В связи с этим возникает необходимость качественной интеграции внутреннего рынка с сельхозпроизводителями с целью сокращения импорта пшеницы и обеспечения эффективного предложения помидоров населению.

Ключевые слова: номинальный степень защиты, референтная цена, внутренняя цена, МАФАП, ценовой разрыв, пшеница, помидоры